

De woordenschat voor de zeefauna aan de Vlaamse kust¹

door

Roxane VANDENBERGHE

0.0 INLEIDING

Op 1 oktober 1997 is het project “De dialectwoordenschat van de Vlaamse Zeevisserij” van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD) aan de Universiteit van Gent van start gegaan. Het driejarige project loopt in samenwerking met het Nationaal Visserijmuseum van Oostduinkerke en de aflevering over de vakterminologie van de zeevisserij kadert in deel II van het Woordenboek, niet-agrarische vaktalen². Na anderhalf jaar onderzoek is ongeveer drie kwart van alle woordmateriaal verzameld en wegens de nauwe samenwerking met het fauna-project³ van het WVD, werden in de eerste plaats de dialectbenamingen voor de zeefauna opgevraagd, meer bepaald voor de zoutwatervissen en andere zoutwaterorganismen. Het dialectmateriaal is intussen verwerkt en het is de bedoeling om in deze bijdrage een aantal bevindingen te presenteren met betrekking tot de geografische spreiding van de dialectlexemen enerzijds en de mate van heteronymie voor elk begrip afzonderlijk anderzijds.

Het is voor zover we weten de eerste keer dat de dialectwoorden voor de zoutwaterorganismen onderworpen worden aan een grondig en systematisch onderzoek. In het verleden zijn al een aanzienlijk aantal artikelen gepubliceerd over de dialectwoordenschat van de zeefauna in vooral volkskundige tijdschriften maar de meeste ervan gaan niet verder dan een loutere inventarisatie, die bovendien ook nog ruimtelijk en thematisch beperkt is. Enkel in een tweetal bijdragen van J. Mac Leod (1883 en 1954-55) en één van C. Tavernier-Vereecken (1955) wordt ook wat etymologische en linguïstische informatie meegegeven. Het is echter nooit mogelijk om van één

1. Met dank aan dr. J. Van Keymeulen, dr. H. Ryckeboer en dr. J. De Caluwe.

2. Het project wordt gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap.

3. In 1999 is de publicatie voorzien van de tweede aflevering in deel III van het WVD (Algemene Woordenschat) : *Fauna*. De aflevering bevat de meest voorkomende inheemse dieren (behalve de vogels) in Vlaanderen; ook de bekendste zoutwatervissen en andere -organismen worden hierin opgenomen.

organisme een volledig overzicht te krijgen van de heteronymische differentiatie aan de Vlaamse kust, zelfs niet aangevuld met gegevens uit de regionale woordenboeken (Bly 1931, De Bo 1892, Desnerck 1972, Ghijsen 1964, Rigaux 1976 en 1978).

Deze bijdrage over de dialectwoordschat voor de zeefauna valt uiteen in twee delen : in een eerste deel wordt gepoogd een aantal algemene tendensen en recurrente patronen in de dialectgeografie van de zoutwaterorganismen te herkennen en te verklaren aan de hand van de buitentalige werkelijkheid. In een tweede deel wordt er dieper ingegaan op de opvallende onomasiologische verschillen in de heteronymie : waarom worden bepaalde zeorganismen in het hele gebied met maar één woord benoemd, terwijl andere een rijk, geografisch gedifferentieerd heteroniemenpatroon laten zien ? De gegevens worden hierbij getoetst aan drie bestaande verklaringen voor de mate van heteronymie in deelgebieden van het lexicon. Alvorens over te gaan tot de bespreking van die twee onderwerpen wordt eerst een beknopt overzicht gegeven van de ontwikkelingen in de Vlaamse zeevisserij vanaf het begin van de twintigste eeuw en wordt er kort iets gezegd over de aard van het onderzoeksgebied en de manier waarop het materiaal werd verzameld.

0.1 *Historisch overzicht van de ontwikkelingen in de Vlaamse zeevisserij*

Aan de Vlaamse kust worden sinds eeuwen drie types van zeevisserij beoefend : kustvisserij, middenslagvisserij en open-zeevisserij⁴. Tot aan WO I werd de traditionele kustvisserij met kleine, houten zeilvissloepen aan de Belgische kust beoefend door een betrekkelijk grote vissersgemeenschap in een zestal vissersplaatsen : De Panne, Koksijde-Oostduinkerke, Nieuwpoort, Oostende, Blankenberge en Heist. In die plaatsen was de kustvisserij dus één van de belangrijkste bronnen van inkomsten voor de bevolking; in de andere kustgemeenten (b.v. Westende, Middelkerke, ...) had de zeevisserij toen maar erg weinig economisch belang.

4. Volgens Desnerck (1976 : 8) was de indeling van de Belgische vissersvloot tussen WO I en WO II gebaseerd op drijfkracht en actiegebied. De kustvisserij speelde zich af voor de Vlaamse kust, vanaf het strand tot 25 mijl van de kust, met vaartuigen met motoren van minder dan 120 pk. Middenslagvisserij werd beoefend in het zuidelijke en centrale gedeelte van de Noordzee en in de zeeën ten zuiden van Engeland, met vaartuigen met motoren van 120 tot 240 pk. Open-zeevissers visten in de noordelijke Noordzee, in de zeeën ten noorden en oosten van Groot-Brittannië en Ierland en in de IJslandzee, met vaartuigen met motoren van 240 tot meer dan 500 pk. Hierbinnen kan dan nog een verdere indeling worden gemaakt.

Tot aan de jaren twintig van deze eeuw waren er aan de Belgische kust drie havens : de grootste en economisch belangrijkste haven lag in Oostende, waar ook de twee andere types van visserij beoefend werden (middenslag en open-zee); Nieuwpoort beschikte over een kleinere haven voor kust- en middenslagvisserij en in Blankenberge lag er nog een kleine getijdenhaven voor kustvaartuigen. De andere vissersplaatsen (De Panne, Koksijde-Oostduinkerke en Heist) beschikten niet over de geschikte haveninfrastructuur; daar werd vanop het strand gevaren met platboomde vaartuigen. Ook in Bray-Duinen en Zuidkote aan de Frans-Vlaamse kust werd vanop het strand gevaren; de dichtstbijzijnde haven was Duinkerke. Een vergelijkbare situatie krijgen we in Zeeuws-Vlaanderen : er waren twee noemenswaardige havens, Breskens en Terneuzen, en een aantal kleine getijdenhavens in Oost-Zeeuws-Vlaanderen, waar met aangepaste vaartuigen werd gevaren (b.v. Kruispolderhaven, de Paal). Breskens was (en is) trouwens de enige haven in Zeeuws-Vlaanderen van waar er op open zee (i.e. buiten de Westerschelde) wordt gevestigd. In Boekhoute, een gemeente in het noorden van Oost-Vlaanderen, werd op de Braakman gevestigd, een inham van de Westerschelde. Toen, eind de jaren '30, die inham dichtslibde weken de meeste vissers uit naar Zeebrugge, Oostende of Nieuwpoort; een aantal vissersfamilies bleven in Boekhoute wonen maar voeren vanuit Terneuzen. Nu nog steeds zijn er een tweetal Boekhoutse vissers die Terneuzen als thuishaven hebben.

Na WO I was die traditionele kustvisserij om een aantal uiteenlopende redenen technisch niet meer mogelijk en niet meer rendabel. Daardoor ging ze betrekkelijk snel verloren. De vissersgemeenschappen in de kleine vissersplaatsen aan de Vlaamse kust vielen uiteen en de kern van de vissersvloot week uit naar de dichtstbijgelegen haven : voor De Panne en Koksijde-Oostduinkerke was dat Nieuwpoort en (vooral) Oostende; voor Bray-Duinen en Zuidkote was dat Duinkerke of ook wel Oostende; voor Blankenberge en Heist was dat Zeebrugge, een jonge haven die in 1907 geopend was en vanaf de jaren '20 opbloede. De Zeeuws-Vlaamse vissers trokken naar Breskens of naar Terneuzen. Sommige vissers migreerden niet maar bleven wonen in hun geboorteplaats, hoewel ze als visser wel vanuit één van de grote havens voeren.

Zeker tot in de jaren '50 is Oostende dus maatschappelijk en economisch de belangrijkste haven van de Vlaamse kust geweest, een status die zij ongetwijfeld ook dankt aan haar geografisch centrale positie. Stilaan is haar positie echter overgenomen door Zeebrugge, die tegenwoordig de bloeiendste en meest rendabele haven is van de

Belgische kust. Nieuwpoort biedt nog plaats aan enkele kustvissersvaartuigen en de Blankenbergse haven wordt alleen nog gebruikt voor pleziervaart. De visserij in Frans-Vlaanderen is heden ten dage van erg weinig belang meer en in Zeeuws-Vlaanderen beschikken enkel nog Breskens en Terneuzen over een kleine vissersvloot. De beroepsvisserij in Oost-Zeeuws-Vlaanderen is volledig ten onder gegaan.

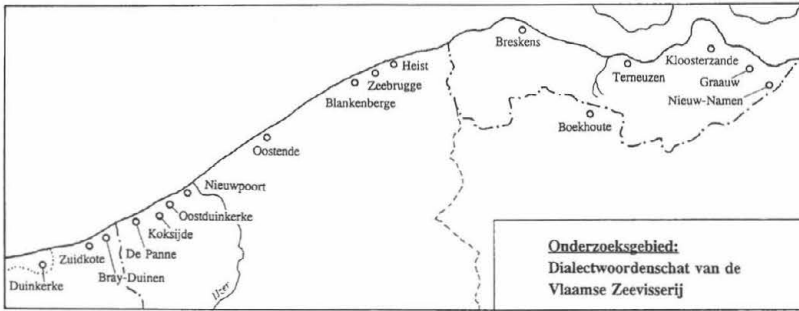
De automatisering en modernisering van de Vlaamse zeevisserij in het begin van de 20ste eeuw heeft dus binnen de vissersgemeenschappen een zeer grote mobiliteit tot gevolg gehad, waarbij alle activiteiten en contacten zich gingen concentreren in twee of drie grote havens. Dat toenemende contact tussen de zeevissers heeft ook invloed gehad op de taal die ze gebruikten en aan de Belgische kust kunnen we, zeker sinds WO II, niet meer gewagen van lokale vissersdialecten. De vissers communiceren in een uniform vissersregiolect met een zeer ruime woordenschat. Zeker in de grote types visserij (middenslag en open-zee), die aanvankelijk alleen vanuit Oostende werden beoefend, heeft die evolutie zich helemaal doorgezet en is de geografische gedifferentieerdheid tussen de dialecten (als die er al ooit is geweest) volledig verdwenen.

0.2 *Onderzoeksgebied en materiaalverzameling*

Geografisch strekt het onderzoeksgebied voor de geplande WVD-afl levering over de zeevisserijtaal, waarin de woordenschat over de zeefauna behandeld wordt, zich uit over de hele Vlaamse kust. Concreet wordt in de volgende vissersplaatsen geënquêteerd : Bray-Duinen, Zuidkote, De Panne, Oostduinkerke, Nieuwpoort, Oostende, Blankenberge, Zeebrugge, Heist, Breskens, Terneuzen, Kloosterzande, Nieuw-Namen en Boekhoute. De term zeevisserij werd dus nogal ruim geïnterpreteerd : ook de vakterminologie van de visserij op de Westerschelde werd in de studie betrokken.

De materiaalverzameling voor de zeefauna is bijna uitsluitend gebaseerd op zogenaamd eigen WVD-materiaal : schriftelijke en mondelinge WVD-vragenlijsten en licentiaatsverhandelingen uit Gent en Leuven⁵. Bovendien werd de woordenschat hoofdzakelijk mondeling

5. In de vreemde bronnen die traditioneel opgenomen worden in een WVD-afl levering, zoals het materiaal Willems, de ZND-lijsten of de Gentse vragenlijsten, werd geen zeevissersterminologie aangetroffen. Wel worden een aantal zoutwatervissen opgevraagd, maar dan als 'voeding' binnen de algemene woordenschat, niet als vaktaal (bv. haring). Die gegevens werden dan ook niet opgenomen.

opgevraagd in gespreksgroepen van gemiddeld twee tot vier personen. Voor de zoutwatervissen is hierbij gebruik gemaakt van WVD-vragenlijst 93 uit 1998, die werd aangevuld met een aantal licentiaatsverhandelingen (Goethals 1986, Michiels 1947, Persoone 1950, Stes 1987) en een schriftelijke WVD-lijst uit 1990. Alle namen van vissen waarvan vermoed werd dat zij tot de referentiële wereld van de zeevisser behoren, werden opgevraagd. Voor de zoutwaterorganismen werd vragenlijst 94 uit 1998 gebruikt, die ook werd aangevuld met gegevens uit een aantal scripties (Goethals 1986, Persoone 1950, Ivens-Nollet 1996). Met zoutwaterorganismen bedoelen we alle dierlijke organismen die in zee of op het strand leven en die de visser vaak aantreft in zijn netten, maar die geen vissen zijn. Vragenlijst 94 werd achteraf nog schriftelijk verspreid in Zeeuws-Vlaanderen (Cadzand, Retranchement, Hoofdplaat, Oostburg) en in Klemskerke aan de Belgische kust bij een aantal 'gewone' kustbewoners, niet-vissers dus.

De gegevens werden opgevraagd volgens de onomasiologische methode. De informanten, een 50-tal in totaal, zijn door de band gepensioneerde zeevissers, geboren tussen 1914-1930, die indien mogelijk hun beroep hebben uitgeoefend in hun geboorteplaats of dat daar toch gedurende een zekere periode gedaan hebben.

Het eigen materiaal werd ten slotte aangevuld met dialectwoordenschat uit de regionale woordenboeken (Bly 1931, De Bo 1892, Desnerck 1972, Ghijsen 1964, Rigaux 1976 en 1978) en een aantal artikelen uit hoofdzakelijk volkskundige tijdschriften (Biekorf, Eigen Volk, Volkskunde en Natura).

De totale enquête leverde voor de zoutwatervissen 97 benoemde begrippen en 582 verschillende dialectlexemen op (voor 14 opvragingspunten), voor de andere zeeorganismen 78 benoemde begrippen en 573 dialectische woordtypes (voor 19 opvragingspunten)⁶.

6. De geattesteerde dialectwoorden worden, vanuit het synchrone standpunt van de lexicograaf, geordend naar woordtype. D.w.z. elk woord dat in de ogen van de visser een andere

Ten slotte willen we toch ook wijzen op een belangrijk onderscheid in de dialectwoordenschat en materiaalverzameling tussen de zoutwatervissen enerzijds en de andere zeeorganismen anderzijds. Zoutwatervissen horen namelijk als dieren vooral thuis in de vakterminologie van de zeevisser terwijl de andere zoutwaterorganismen evenzeer tot de Algemene Woordenschat gerekend kunnen worden. De terminologie i.v.m. de zoutwatervissen wordt namelijk alleen gebruikt in een beperkte sociale kring; alleen de beroepsvissers op zee of de vishandelaars zijn in staat al die vissen te herkennen, uit elkaar te houden en te benoemen. De 'gewone' mens komt alleen in contact met bepaalde vissoorten als die op zijn bord liggen, als voedsel dus. De meeste andere strand- en zeeorganismen daarentegen, zoals schelpen, krabben, zee-egels en pieren, horen ook tot de referentiële wereld van de gewone kustbewoner. Zeker vroeger kenden de meeste kustbewoners, ongeacht hun beroep, de dialectbenamingen voor een groot aantal zeeorganismen. De woordenschat is dan ook niet beperkt tot de sociale kring van de beroepsvissers⁷.

1. DIALECTGEOGRAFIE VAN DE ZEEFAUNA

Door de aard van het thema en de ligging van het onderzoeksgebied krijgt de geografische spreiding van de dialectlexemen voor de zoutwatervissen en andere organismen een lineaire vorm. Net zoals dat in een ruimer taal- of dialectgebied het geval is echter, wisselen ook hier patronen van geografische en lexicale homogeniteit af met grote onomasiologische variatie en dialectgeografische differentiatie. Het is de bedoeling een aantal opvallende dialectgeografische tendensen te bespreken en te proberen er een verklaring voor te vinden.

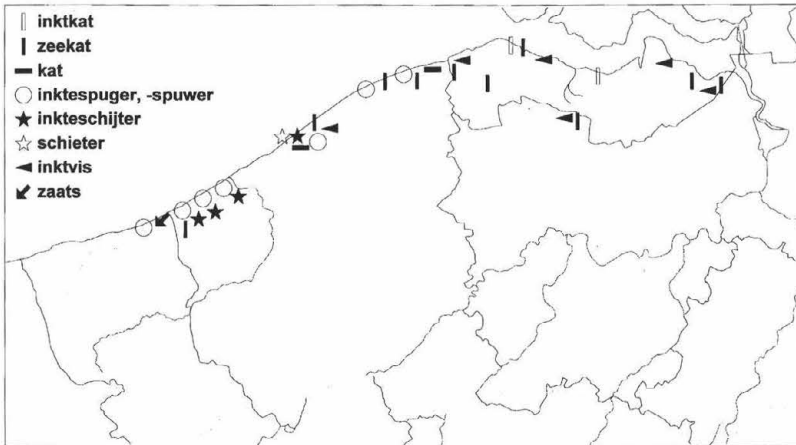
Wat onmiddellijk opvalt in de terminologie van de visser is de ongelooflijke rijkdom aan dialectische woordenschat voor de zeefauna, vooral als we de beperktheid van het onderzoeksgebied in acht nemen. Voor de zoutwatervissen attesteerden we een gemiddelde van 6 dialectlexemen per begrip, in 14 opvragingspunten, voor de andere zoutwaterorganismen tekenden we gemiddeld 7,5 woordtypes per begrip op, in 19 opvragingspunten.

benaming voor een bepaald begrip is, wordt door de lexicograaf beschouwd als een afzonderlijke lexicale variant (of heteroniem, dialectlexeem, trefwoord), zelfs al gaat het etymologisch terug op een andere variant. *Striemel* en *striemer* bijvoorbeeld, beide benamingen voor een stekende kwal, werden beschouwd als twee verschillende lexicale varianten, hoewel het ene woord ongetwijfeld door dissimilatie uit het andere is ontstaan.

7. De schriftelijke vragenlijsten, verspreid bij 'gewone' kustbewoners aan de Zeeuws-Vlaamse en Belgische kust, waren over het algemeen zeer goed ingevuld.

In de meeste gevallen levert het dialectmateriaal voor de zee fauna een vrij chaotisch kaartbeeld op, en wel in twee opzichten. Niet alleen worden de meeste begrippen gekenmerkt door een grote onomasiologische variatie, d.w.z. voor één begrip een relatief groot aantal dialectlexemen, maar ook lijken die lexicale varianten op het eerste gezicht willekeurig over het gebied verspreid te zijn : op sommige plaatsen tekenden we maar één of geen benaming op, op andere plaatsen drie of vier verschillende lexemen (zie kaart 1 : zee kat). Wat hierbij vaak opvalt is dat één van de heteroniemen frequenter gebruikt wordt dan de andere en duidelijk dominant en/of expansief is, terwijl de andere lexicale varianten zich ofwel beperken tot een kleiner, begrensde gebied of her en der verspreid over de Vlaamse kust voorkomen. In de meeste gevallen wordt dat dominante heteroniem door de oudere vissers herkend als "het Oostendse dialectwoord", een uitspraak die wij ook min of meer bevestigd zagen in de oudere bronnen (zie kaart 2 : kwal die steekt : *striemel* is de Oostendse variant).

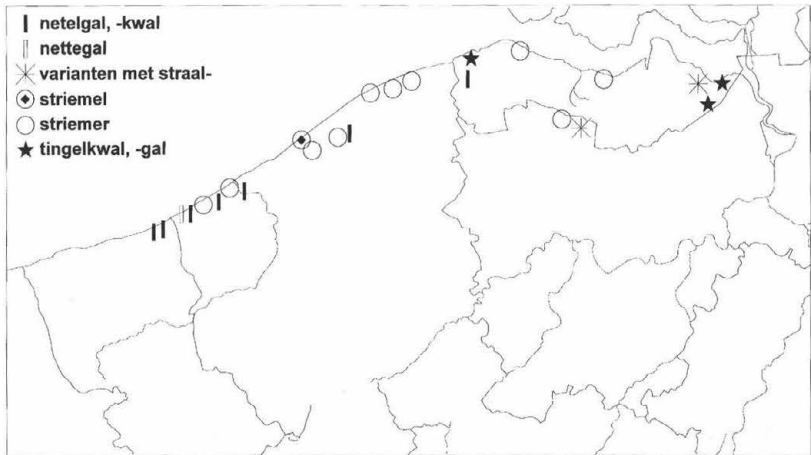
Kaart 1 : ZEEKAT

Ongetwijfeld moeten we voor de dialectgeografische en lexicale verscheidenheid binnen de zee fauna een extern-linguïstische verklaring zoeken. In de historische schets werd er al op gewezen dat aan de Vlaamse kust al decennia lang niet meer gesproken kan worden van gesloten, traditionele vissersgemeenschappen met een eigen, lokale dialectwoordenschat. Die 'regiolectisering' heeft niet echt geleid tot dialectverlies maar wel tot geografische vervlakking, waarbij de verschillende dialectwoorden gemakkelijk ontleend en

naast elkaar gebruikt worden. Gezien de eeuwenlange belangrijke economische en maatschappelijke positie en invloed van Oostende is het ook niet verwonderlijk dat het dominante heteroniem het Oostendse woord is.

Kaart 2 : KWAL DIE STEEKT

Uit de mondelinge informatie van de informanten kunnen we bovendien afleiden dat de vissers aan de Westkust resistenter zijn tegen dat proces dan die van de Oostkust : aan de Westkust werd vaak nog een typisch dialectwoord geattesteerd, dat dan weliswaar gebruikt wordt naast één of een aantal andere lexemen (zie kaart 2 : *netelgal* is de westelijke variant). De graduele infiltratie van het Oostendse heteroniem, die via Nieuwpoort gebeurt en zo stilaan de hele Westkust verovert, is zelfs nog duidelijk merkbaar op een aantal woordkaarten. Het is trouwens een proces waarvan de oudere vissers zich zeer goed bewust zijn en waar ze zich tegen verzetten. De jongere vissers, die de traditionele kustvisserij nooit hebben meegemaakt, kennen meestal alleen het 'nieuwe' woord. Zowel de jonge als de oudere collega-vissers van de Oostkust gebruiken in meer gevallen hetzelfde dialectwoord als in Oostende en herinneren zich vaak geen eigen 'typisch' woord.

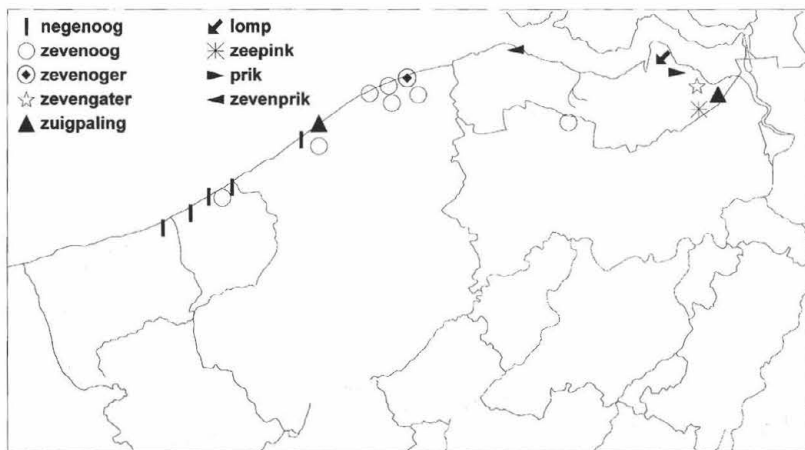
De centrale positie van Oostende verklaart ook het feit dat we op die plaats meestal de meeste aan de kust geattesteerde dialectwoorden aantreffen (zie vooral kaart 1). De lexicale diversiteit binnen de Oostendse vissersgemeenschap is dus enorm groot.⁸

8. De rol of invloed van de Zeebrugse haven is, ondanks haar huidig economisch en maatschappelijk belang, te verwaarlozen. De stad heeft geen eigen traditie van zeevisserij en de vissersgemeenschap bestaat er uit geïmmigreerde Blankenbergenaren en Heistenaren.

De grote geografische en lexicale heterogeniteit van de kaartbeelden weerspiegelt in een aantal gevallen vermoedelijk eerder een diachrone dimensie. Sommige heteroniemen zijn jonger dan andere en zijn ofwel ontstaan door een verandering in de extern-linguïstische wereld van de visser ofwel door associatie⁹.

Bij een aantal begrippen zien we in de spreiding van de dialectlexemen over het onderzoeksgebied een tegenstelling tussen de Oostkust en de Westkust. Die oppositie is echter in bijna geen enkel geval 'zuiver' in die zin dat één van beide dialectvarianten ook minstens één keer in het andere gebied geattesteerd werd. Uit enkele oudere bronnen kunnen we dan wel afleiden dat die tegenstelling vroeger meer uitgesproken moet zijn geweest. Oostende treedt in de meeste gevallen op als een soort van buffer, waar ofwel beide varianten voorkomen, ofwel enkel (meestal) die van de Oostkust (zie kaart 3 : zeeprík).

Kaart 3 : ZEEPRÍK

In de Westhoek (Belgische en Franse) vormt de rijksgrens tussen België en Frankrijk zeker geen dialectgeografische barrière. We tekenden in Frans-Vlaanderen meestal één van de heteroniemen op die we aan de Belgische kust aantreffen, en het vaakst natuurlijk de lexi-

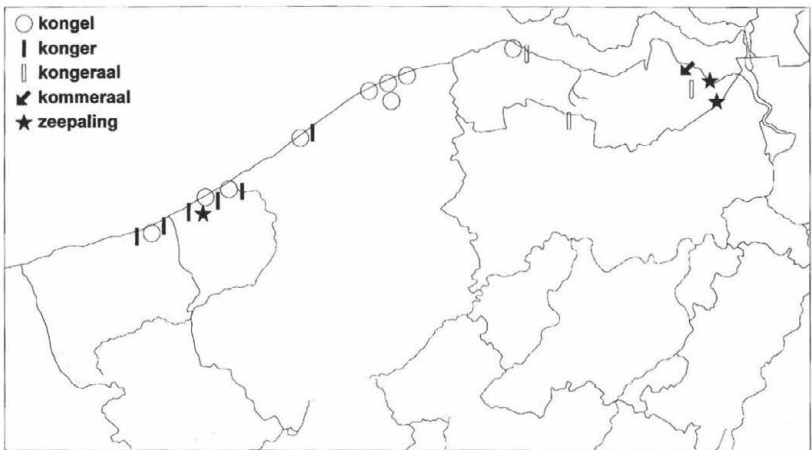
9. Uit de gesprekken met de vissers-informanten kunnen we voor de zeeduivel de volgende situatie reconstrueren : de varianten *rochefretter* - *rochevretter* zijn vermoedelijk de meest oorspronkelijke dialectwoorden (komen als enige woorden nog voor in Frans-Vlaanderen), de varianten *staart* en *staartvis* zijn pas ontstaan toen men in de visserij om commerciële redenen na de vangst de staart van de vis afsneed en de kop weggooid; *lotte* is de jongste variant en afkomstig uit de sector van de voeding en *zeeduivel* is het AN-woord.

cale variant van de Westkust. De invloed van Oostende is er meestal niet duidelijk voelbaar.

In Zeeuws-Vlaanderen is de invloed van de standaardtaal dan weer duidelijk merkbaar : voor veel organismen wordt geen typisch dialectwoord (meer) gebruikt. Er werd al op gewezen dat Breskens de enige haven is in Zeeuws-Vlaanderen van waaruit 'buiten' wordt gevist; daardoor is de vissersgemeenschap altijd al erg gericht geweest op de Belgische kust. Die bijzondere positie van Breskens is ook duidelijk merkbaar in de vissersterminologie en in casu, in de dialectwoordenschat voor de zeefauna. Ten eerste valt op dat bepaalde zoutwaterorganismen die niet in of aan de Westerschelde voorkomen, zoals allerlei soorten haaien, alleen in Breskens benoemd worden. Ten tweede gebruiken de Bressiaanse vissers ook vaker (maar niet altijd) het Belgische dialectwoord dan de andere Zeeuws-Vlaamse vissersplaatsen, waar men dus ofwel het AN-woord gebruikt, ofwel een eigen Zeeuws-Vlaamse variant (zie voor dit alles kaart 4 : zeepaling).

Boekhoute ten slotte richt zich wat de woordenschat voor de zeefauna betreft de ene keer op de Belgische kust, in andere gevallen op de Zeeuwse kust. Af en toe wordt er ook een eigen variant gebruikt.

Kaart 4 : ZEEPALING

We sluiten dit dialectgeografische hoofdstuk af met de constatering dat een aantal begrippen een erg homogeen kaartbeeld opleveren. Voor een beperkt aantal organismen, zoals kabeljauw, tong, haring, zalm, makreel en tonijn, wordt aan de hele Vlaamse kust hetzelfde dialectlexeem gebruikt, dat bovendien in de meeste geval-

len ook het AN-woord is. In wat volgt zullen we zien dat het geen toeval is dat net die referenten weinig lexicale differentiatie vertonen.

2. VERSCHILLEN IN DE ONOMASIOLOGISCHE VARIATIE VAN DE ZEEFAUNA

In dit tweede deel proberen we een verklaring te vinden voor de verschillen in de mate van heteronymie voor de onderscheiden begrippen : een haring wordt overal met hetzelfde woord benoemd, voor een harnasmannetje bestaan er 16 verschillende dialectwoorden. Hiervoor baseren wij ons voornamelijk op een artikel van De Caluwe en Devos (1993), waarin een aantal verklaringen worden gegeven voor de grote verschillen op dat gebied in de woordenschat van de Vlaamse dialecten voor de fauna. De auteurs presenteren hierin eerst twee traditionele hypothesen en als blijkt dat die niet alle verschijnselen kunnen verklaren, formuleren ze zelf nog een derde verklaring die gebaseerd is op de principes van de cognitieve linguïstiek en meer bepaald van de etnobiologische categorisering van de fauna en flora. We geven eerst een overzicht van die drie hypothesen en daarna gaan we na welke van de drie een verklaring kan bieden voor de verschillen in de onomasiologische variatie van de zeefauna.

2.1 *Traditionele verklaringen*

Een eerste verklaring gaat uit van de maatschappelijke relevantie van een bepaald fenomeen (De Caluwe-Devos 1993 : 29). Activiteiten en voorwerpen die een groot maatschappelijk of economisch nut hebben binnen een bepaalde gemeenschap vertonen vaak weinig lexicale variatie. Die zaken of activiteiten zijn namelijk vaak het voorwerp van interregionale communicatie en om die communicatie vlot te laten verlopen wordt er onbewust naar homogeniteit gestreefd. Zo is de lexicale variatie in de Vlaamse dialecten bij grootvee en pluimvee bijvoorbeeld veel minder groot dan bij insecten of andere, kleine, in het wild levende dieren. Maatschappelijke relevantie is dus recht evenredig met lexicale homogeniteit.

Een tweede verklaring voor de mate van heteronymie heeft te maken met emotionaliteit (De Caluwe-Devos 1993 : 30). Zaken of verschijnselen die bij de mens bepaalde gevoelens opwekken of waarop de mens emotioneel reageert, worden vaak gekenmerkt door een grote lexicale gedifferentieerdheid. Die attitude kan zowel positief als negatief zijn. Insecten als de vlinder en de pissebed worden ge-

kenmerkt door een sterke attitudinale emotionaliteit van de mens, de eerste in positieve, de tweede in negatieve zin, en vertonen daardoor een grote onomasiologische variatie. De factor affectiviteit is dus recht evenredig met lexicale variatie.

Aan de hand van die twee traditionele verklaringen kunnen de meeste verschillen met betrekking tot de onomasiologische variatie binnen de Nederlandse fauna verklaard worden, maar niet allemaal. De auteurs stellen daarom een derde hypothese voor die geïnspireerd is door de cognitief-linguïstische inzichten m.b.t. de lexiconstructuur en door de basisregels van de etnobiologische classificatietheorie van fauna en flora.

2.2 Verklaring van De Caluwe-Devos

Een van de grondbeginselen van die theorie is dat de wereld van planten en dieren in de volkscultuur op een andere manier in categorieën is ingedeeld dan in de wetenschap en dat die universele etnobiologische classificatie ten grondslag ligt aan het regelsysteem voor naamgeving van planten en dieren in die volksculturen. Die universele classificatie is hiërarchisch gestructureerd en ziet er volgens Berlin als volgt uit (Berlin : 1992) :

	<i>voorbeeld</i>	<i>voorbeeld</i>
Rijk :	dier	dier
Wezen :	vogel	zoogdier
Etnogenus :	vink	hond
Etnospecies :	botvink	herdershond
Variëteit :	inlandse vink	Duitse herdershond

Het idee is dat in die volkstaxonomie het niveau van het etnogenus centraal staat en dat het dus de basiseenheid vormt van de etnobiologische indeling. Binnen de classificatie wordt dat niveau dus beschouwd als het meest relevant voor de reflectie en de communicatie van de taalgebruiker. In de cognitief-linguïstische terminologie wordt dit niveau ook wel basic-level category genoemd. Basisniveau-begrippen of -termen zijn meestal ongemarkeerd, zijn door iedereen gekend, worden door kinderen het eerst verworven en zijn de hoogste begrippen die nog door één prototypische voorstelling kunnen worden gerepresenteerd (Berlin 1992 - Lakoff 1986 : 46-47).

Een concreet gevolg hiervan voor de nomenclatuur is dat etnogenera vaak primaire volksnamen krijgen : meestal korte lexemen die niet samengesteld zijn. Termen op het etnospecies-niveau daarentegen, in de hiërarchie een niveau lager, zijn vaak morfologisch com-

plex : ze zijn meestal samengesteld uit de primaire naam van het etnogenus als tweede lid en een adjectief of substantief als eerste lid, dat dan een specificatie vormt voor 'een soort van' etnogenus (Swanenberg 1997 : 66).

De hypothese van De Caluwe-Devos luidt : de onomasiologische variatie is omgekeerd evenredig met de ontologische variatie. M.a.w. hoe meer subsoorten (of etnospecies) onder een bepaald basisniveau-begrip (etnogenus) vallen, hoe minder variatie er voorkomt in de benoeming van dat begrip (Decaluwe-Devos 1993 : 36)¹⁰. We gaan nu na welke van de drie verklaringen het meest relevant is voor de zoutwaterfauna.

2.3 *Verschillen in de lexicale variatie van de zoutwatervissen*

Zoals eerder al vermeld behoort de terminologie voor de zoutwatervissen eigenlijk tot de vaktaal van de visser. Een vis wordt door de beroepvisser in de eerste plaats beschouwd als een product; het is een verhandelbaar object dat enkel beoordeeld wordt op zijn commerciële waarde. De verschillen in onomasiologische variatie kunnen dan ook alle verklaard worden aan de hand van die economische en maatschappelijke relevantie. Hoe groter het economische belang van een bepaalde vis, m.a.w. hoe groter zijn commerciële waarde, hoe minder lexicale variatie er voorkomt. Alle vissen die het doel vormen van een bepaald type visserij en die levensnoodzakelijk zijn (of waren) voor de visser, worden met maar één dialectwoord benoemd. Het gaat om soorten die verhandeld worden in de vismijn en die dus het voorwerp zijn van voortdurende interregionale communicatie, zoals bijvoorbeeld kabeljauw, tong, haring, zalm, tonijn en makreel. Soorten echter die alleen per toeval gevangen worden, (bijna) nooit verhandeld worden en dus economisch minder belangrijk zijn, worden gekenmerkt door een veel grotere onomasiologische heteronymie (bv. zeebaars, zee prik, neushaai, bot en horsmakreel). Extreme lexicale variatie ten slotte krijgen we bij die zoutwatervissen die niet alleen geen economisch of maatschappelijk nut hebben, maar die ook positieve of negatieve reacties opwekken bij de visser. Tot die laatste groep horen dan bijvoorbeeld soorten die er door hun kleur en/of vorm lelijk of grappig uitzien (harnasmannetje, dikkopje, snotolf, zee-eigel), die pijnlijk kunnen steken (kleine en grote pieterman) of die rare geluiden maken als ze worden gevangen (de poon-soorten).

10. Die hypothese mag zeker niet verkeerd geïnterpreteerd worden door te stellen dat begrippen op het basisniveau weinig of geen heteronymie vertonen en dat subbegrippen veel lexicale variatie vertonen.

Hier wordt de grote onomasiologische variatie dus zowel bevorderd door de geringe maatschappelijke relevantie als door de sterke attitudele emotionaliteit van de taalgebruiker¹¹.

We hebben in ons materiaal ook een aantal uitzonderingen op die 'regel' gevonden : een aantal vissoorten vertonen ondanks hun lage maatschappelijke en hoge affectieve waarde, weinig of geen heteronymie. Het zijn vissen die niet in de territoriale wateren voorkomen en slechts zelden gevangen worden door open-zeevissers, zoals allerlei soorten haaien of de maanvis. In dergelijke gevallen grijpt men ofwel terug naar de AN-naam, ofwel naar één dialectnaam die waarschijnlijk uit de woordenschat van de openzee-visserij, dus het Oostends, overgenomen is.

2.4 *Verschillen in de lexicale variatie van de andere zoutwaterorganismen*

Hoewel we de dialectwoordenschat voor de andere zoutwaterorganismen in de eerste plaats bij zeevissers hebben opgevraagd, als vaktal dus, zijn de meeste ervan ook bij 'gewone' kustbewoners bekend en worden ze door hen benoemd. Een groot aantal geattesteerde dialectwoorden voor die organismen vallen dan ook onder de noemer 'Algemene Woordenschat'.

Om te kunnen nagaan of de hypothese van De Caluwe-Devos een verklaring zou kunnen bieden voor de verschillen in heteronymie bij de zeeorganismen werden die ingedeeld volgens de bovengenoemde etnobiologische classificatie van Berlin. Voor die indeling werd niet uitgegaan van het dialectisch woordmateriaal zelf maar van de conceptualisering van de informanten, met name van de manier waarop de vissers in hun onderlinge communicatie de organismen plaatsen of concipiëren, welke organismen zij in hun referentiële wereld op eenzelfde niveau plaatsen en welke organismen zij als subsoorten beschouwen. Dan pas werd onderzocht of die indeling ook weerspiegeld wordt in de dialectwoordenschat, m.a.w. 1. welke van de begrippen vertonen een grote onomasiologische variatie en 2. gaat het om overkoepelende soorten of om subsoorten ?

De etnobiologische classificatie van de andere zoutwaterorganismen ziet er schematisch als volgt uit¹²:

11. Het zal trouwens ook wel geen toeval zijn dat precies bij de vissen met geringe commerciële en hoge affectieve waarde, zoals het harnasmannetje of het dikkopje, de dialectgeografische tegenstelling tussen Oost- en Westkust het best bewaard is gebleven.

12. De woorden in het **vet** werden als begrip ook effectief opgevraagd.

ETNOGENUS (basis)	ETNOSPECIES (subsoort)
kwal -- var	oorkwal + var zeepaddestoel ++ var kwal die steekt ++ var zeedruif ++ var
inktvis	zeekat + var pijlinktvis + var dwerginktvis + var octopus - var
kreeft -- var	Noorse kreeft + var zeekreeft -- var langoest - var heremietkreeft + var
krab -- var	strandkrab + var zwemkrab - var spinkrab + var Noordzeekrab + var krab zonder pantser + var
luis of vlo	havenpissebed ++ var strandvlo ++ var
zeester -- var	brokkelster ++ var
schelp -- var	alikruik ++ var schaalhoren ++ var wulk + var mossel -- var oester -- var grote mantel ++ var wijde mantel + var kokkel ++ var afgeknotte gaper + var lange, smalle rechthoekige schelp ++ var zaagje + var
zee-anemoon ++ var	
dodemansduim -- var	
bolvormige zee-egel (met stekels) + var	
bolvormige zee-egel (zonder stekels) + var	
goudkammetje -- var	
worm in vliesje + var	
eikapsel van de rog ++ var	
lichten van de zee ++ var	
zeepok - var	
garnaal - var	steurgarnaal ++ var

Legenda :

-- var : max. 3 lexicale varianten

+ var : min. 7 lex. varianten

- var : max. 6 lexicale varianten

++ var : min. 12 lex. varianten

We zien op het schema inderdaad wat de hypothese van De Caluwe-Devos voorspelt, namelijk dat organismen die een (groot) aantal subsoorten overkoepelen, weinig onomasiologische variatie vertonen en dat organismen die geen subsoorten overkoepelen, ongeacht hun niveau binnen de hiërarchie (etnogenus of etnospecies), een veel grotere lexicale differentiatie hebben.

Er zijn echter een aantal opvallende afwijkingen van die regel : zeeorganismen die een grote maatschappelijke relevantie hebben, in die zin dat ze voor de visser ook weer een grote commerciële waarde hebben, zijn lexicaal niet gedifferentieerd. Het gaat om de garnaal, de mossel en de oester. Hun positie binnen die etnobiologische hiërarchie heeft in die gevallen geen enkele invloed meer op de mate van heteronymie.

Ook een grotere affectiviteit verhoogt de onomasiologische heteronymie : organismen die door een bepaalde eigenschap een zekere emotionele reactie opwekken bij de mens, vertonen een zeer grote lexicale variatie. Bv. voor een kwal die steekt werden 16 verschillende heteroniemen geattesteerd; voor de alikruik, een schelpje dat vooral bij kinderen erg populair is, werden 17 lexicale varianten opgetekend en het lichten van de zee, veroorzaakt door een soort van zweepdiertjes, leverde 13 verschillende woorden op.

Ten slotte merken we nog op dat bij een aantal organismen één van de subsoorten beschouwd wordt als de meest prototypische, als de soort met de meest 'saillante' kenmerken. Sommige vissers gebruiken namelijk dezelfde korte, primaire naam van het etnogenus ook voor één bepaalde etnospecies. Bij de kwalen is dat bijvoorbeeld de oorqual¹³, bij de krabben is dat de Noordzeekrab (niet de meest voorkomende, maar wel de meest commerciële), bij de inktvissen is dat de zeekat (de meest voorkomende). Dat fenomeen is ook door Swanenberg opgemerkt in de etnobiologische classificatie van een aantal vogelsoorten in de Brabantse dialecten (Swanenberg 1997 : 69).

2.5 Besluit

Het criterium bij uitstek om de verschillen in onomasiologische variatie in de dialectwoordenschat van de zeefauna te verklaren blijkt

13. In tegenstelling tot wat we misschien vermoeden is dat een kwal die niet steekt.

maatschappelijke en vooral economische relevantie te zijn. Op basis van onze gegevens kunnen we voor de rest echter enkel stellen dat een hoge emotionaliteit de heteronymie bevordert en dat een grote ontologische variatie de heteronymie beperkt. Om echter de precieze impact te kennen van elk van beide factoren op de lexicale variatie van de zeefauna (vooral dan van de andere zoutwaterorganismen) is een grondiger onderzoek van het woordmateriaal nodig. Er zou bijvoorbeeld concreet kunnen worden nagegaan welke van de twee parameters de grootste invloed heeft op de heteronymie als de voorwaarden elkaar volgens de hypothesen tegenwerken, bv. bij hoge emotionaliteit en grote ontologische variatie of bij lage emotionaliteit en weinig ontologische variatie.

3. SLOTBESCHOUWING

In deze uiteenzetting werden slechts twee dialectologische aspecten besproken van een zeer interessante en veelzijdige materie : de woordenschat voor de zeefauna aan de Vlaamse kust. Het zou erg verhelderend zijn om ook grondig en systematisch onderzoek te verrichten op andere terreinen van de dialectologie.

Interessant lijkt ons om na te gaan of er voor de zoutwaterorganismen, andere dan vissen, een onderscheid is in de naamgeving tussen de zeevissers en de 'gewone' kustbewoners, m.a.w. tussen vakterminologie en algemene woordenschat. Hoewel voor een dergelijk onderzoek op dit ogenblik zeker niet voldoende gegevens voorhanden zijn, kunnen we (dankzij de paar schriftelijke vragenlijsten) toch vermoeden dat er inderdaad een verschil is : de woordenschat van de zeevisser lijkt veel moderner en uniformer en die van de 'gewone' kustbewoner lijkt veel oorspronkelijker en getuigt van een beter inzicht in de materie. Niet alleen is de taal van de zeevisser sterk 'geregiolectiseerd', hij heeft bovendien geen tijd meer (zeker de laatste 50 jaar) om zich bezig te houden met de aard, de oorsprong en de kenmerken van al die organismen. Meestal kent hij wel nog één of meerdere dialectbenamingen voor alles wat hij in zijn netten vindt, maar het gebeurt dat hij niet precies weet welke benaming nu precies op welk organisme slaat. De dialectwoordenschat van de dialectvaste, oudere kustbewoners daarentegen is niet alleen talig minder beïnvloed, hij bevat vaak nog veel oudere en originele woorden waaruit blijkt dat hun kennis van die zoutwaterorganismen accurater is¹⁴.

14. Bijna alle krabbensoorten bijvoorbeeld worden met veel meer verschillende woorden benoemd door de 'gewone' kustbewoners dan door de vissers. Het woord *rateldutsen*, dat we in bijna alle oudere bronnen en licentiaatsverhandelingen aantreffen voor 'de eiermassa van de

Een ander interessant onderzoeksgebied voor de zeefauna is de invloed van vreemde talen, met name van het Frans en het Engels. Een vergelijking met de zeevisserstaal van de rest van het Nederlandse taalgebied zou hier interessante resultaten kunnen opleveren en daarbij zou het woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee van Overdiep bijvoorbeeld een hulpmiddel kunnen zijn (Overdiep 1949).

BIBLIOGRAFIE

- Berlin B., *Etnobiological classification. Principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, 1992.
- Bly, F., *Verklarende vakwoordenlijst van de Zee-visscherij*. Leuven, 1931.
- De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*. Gent, 1892.
- Desnerck R., *Oostends Woordenboek*. Handzame, 1972.
- Desnerck, G. & R., *Vlaamse Visserij en Vissersvaartuigen. 2. De Vaartuigen*. Handzame, 1976.
- De Caluwe J. en M. Devos, "Universele tendensen in de lexiconstructuur van de Nederlandse dialecten", in: *Handelingen Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde* 47 (1993), pp. 25-73.
- Goethals R., *Oostendse dialectbenamingen voor zeeorganismen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling te Gent, 1988.
- Ghijzen H.C.M., *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Amsterdam-Brussel, 1964.
- Ivens F. en D. Nollet, *Dialectbenamingen van zeeorganismen van Frans-Vlaanderen tot Doel*. Jaarwerk Dialectologie Universiteit Gent, 1995-1996.
- Lakoff G., *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago/London, 1987.
- Mac Leod J., "Eenige op de Belgische kust gebruikte volksnamen van lagere Zeedieren", in: *Natura* 1 (1883), pp. 244-248.
- Mac Leod J., "Vlaamsche Volksnamen van zeedieren en -planten", in: *Volkskunde* 13-14 (1954-1955), pp. 55-56.
- Michiels M., *De Oostendse Visscherstermen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling te Leuven, 1947.
- Overdiep G.S., *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee*. Antwerpen, 1949.
- Persone L.C., *Visserstermen en visserstaal in Vlaanderens Westhoek*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling te Leuven, 1950.
- Rigaux F., *Bijdrage tot de studie van de visserstaal te De Panne*. Lier, 1976.
- Rigaux F., *Buitengaats. Uit de volkstaal van de Vlaamse visser*. Heemmuuseum Bachten de Kupe, 1978.
- Stes K., *De vakterminologie van de visser in Heist*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling te Gent, 1987.
- Swanenberg J., "Een onderzoek naar de regels van volksnaamgeving, getoetst aan enkele vogelnamen in Zuidnederlandse dialecten", in: *Taal en Tongval* 49 (1997), pp. 61-84.
- Tavernier-Vereecken C., "Enige op de Belgische Kust gebruikte volksnamen van lagere diersoorten", in: *Taal en Tongval* 7 (1955), p. 1-11.
- Van Keymeulen J., *De algemene woordenschat in de grote dialectwoordenboeken (WBD, WLD, WVD). Een methodologische reflectie*. Onuitgegeven proefschrift te Gent, 1992.

wulk', werd door ons alleen nog in Klemskerke geattesteerd bij een groep oude, dialectvaste informanten. Geen enkele visser kon zich het woord nog herinneren, laat staan dat hij de betekenis ervan zou kennen. De eieren van de wulk werden aan de rest van de kust spons genoemd, wegens de gelijkenis met dat organisme.